

Edukacja i komunikacja międzykulturowa w kształtowaniu kompetencji międzykulturowych

JERZY NIKITOROWICZ*

Katedra Edukacji Międzykulturowej, Uniwersytet w Białymstoku, Białystok, Polska

Autor w kontekście założeń antropologicznych i interakcjonistycznych wskazuje na wyzwania i zadania edukacji i komunikacji międzykulturowej w procesie kształtowania kompetencji międzykulturowych. Zwraca uwagę i uzasadnia, że zmienność i dynamika wielokulturowego świata powoduje potrzebę wypracowania nowej teorii akulturacji i nowej polityki zarządzania wielokulturowością. Analizuje kompetencje międzykulturowe, które nabierają specjalnego znaczenia w procesie rewitalizacji heterologii, nauki o Innych, oraz w ustawicznej potrzebie prowadzenia dialogu kultur.

SŁOWA KLUCZOWE: dialog, edukacja międzykulturowa, kompetencje międzykulturowe, komunikacja międzykulturowa.

Założenia wstępne

Problemem współczesnego świata jest wdrażanie do edukacji o odmiennych kulturach i poszukiwanie sposobów komunikacji między ludźmi reprezentującymi różne kultury, uczenie korzystania z dorobku wszystkich kultur funkcjonujących nie tylko w najbliższej, sąsiedzkiej przestrzeni. Edukacja i komunikacja międzykulturowa, które traktuję łącznie, immanentnie z sobą związane, zakłada już w samej swej etymologii istnienie odmiennych kulturowo grup, zauważanie ich i naturalną potrzebę poznawania się, porozumienie i współpracę, jak też dążenie do nabywania kompetencji

międzykulturowych i wypracowania paradygmatu współistnienia kultur.

W kontekście powyższego główne tezy w edukacji i komunikacji międzykulturowej dotyczą otwartości na kontakt z inną kulturą, gdyż tylko interakcje międzykulturowe pozwalają na pełne zrozumienie własnej kultury, swojego miejsca i obowiązku wobec niej, umożliwiając tym samym jej rozwój. Człowiek i jego kultura najlepiej bowiem egzystują w sytuacji różnicowania i ustawicznego spotkania z innym człowiekiem i jego kulturą, gdyż tylko w takich warunkach mogą się rozwijać, przejawiać twórczość i innowacyjność. Dlatego zauważam i propaguję podejście antropologiczne, zakładając, że podstawową cechą ludzkiej egzystencji jest kreowanie więzi międzyludzkich i bycie w związku z innymi. Uważam, że istotne znaczenie mają chęć i potrzeba zauważenia i odkrywania odmienności, otwarcia,

*E-mail: j.nikitorowicz@uwb.edu.pl

zbliżenia i poznania, jak też zrozumienia, wymiany i współpracy, dzięki czemu człowiek osiąga rozumienie siebie i jednocześnie innych. „Przeżywając obecność Ty, ja staję się zdolne – jakby na zasadzie rezonansu – do głębokiego odczucia samego siebie, swojej własnej jaźni; pełne i rzeczywiste przeżywanie własnego życia staje się możliwe dopiero z chwilą wejścia w relacje z Ty” (Buber, 1993, s. 93). Nie sposób nie zauważyć także w tym ujęciu koncepcji symbolicznego interakcjonizmu, w której to jednostka kształtuje swoją tożsamość poprzez odniesienia do grupy, której jest członkiem. George Mead wskazywał na tożsamość jako sprzężenie dwóch postaci: Ja; Ja interakcyjnego – przedmiotowego oraz Ja podmiotowego – subiektywnego. Te postaci Ja wykształcają się w procesie dialogu zewnętrznego i wewnętrznego.

Budowanie tożsamości człowieka rozumiejącego innego człowieka odbywa się w wyniku interakcji społecznych. Z tego założenia wychodzi teoria porównań społecznych Leona Festingera, przyjmująca, że potrzeba oceniania poglądów i zachowań jest wpisana w naturę człowieka i niezbędna do konstruowania obrazu samego siebie. Bez ustawicznych konfrontacji z innymi trudno określić własne możliwości i umiejętności. Do tego niezbędne jest porównywanie społeczne w górę z innymi, którzy posiadają określone cechy, wiedzę, umiejętności, zdolności. Istotne jest także porównywanie z ludźmi podobnymi, gdyż pomaga w adekwatnym budowaniu obrazu samego siebie i, jak podkreśla Festinger, zwiększa optymizm, samozadowolenie i pozytywną samoocenę (Festinger, za: Aronson, 1997). Toteż w badaniach międzykulturowych odwołuje się do zasad demokratycznego ładu i możliwości kultywowania własnych wartości kulturowych, do pluralizmu, akcentując i podkreślając wartość każdej kultury, jednak niekoniecznie równość, potrzebę prowadzenia polityki wielokulturowości zmierzającej ku społeczeństwu wielokulturowemu,

konstruując i realizując programy wielokulturowe, które pozwalają utrzymywać i kultywować tradycje, kształtować postawy tolerancji i akceptacji innych, jak też uczyć prowadzenia dialogu, minimalizować konflikty etniczne, niwelować stereotypy i uprzedzenia itp. (Nikitorowicz, 2005, 2009, 2018).

Wielokulturowość – Akulturacja – Heterologia w kontekście edukacji i komunikacji międzykulturowej

Dotychczasowe doświadczenia w zakresie analiz i badań nad międzykulturowością coraz bardziej upewniają w tym, że szczególnie ważną obecnie jest potrzeba wypracowania nowej teorii akulturacji, przydatnej wobec nowej sytuacji i warunków wielokulturowego świata, istotnej wobec nowych doświadczeń i przydatnej w obecnie prowadzonych badaniach międzykulturowych oraz w praktyce edukacyjnej w tym zakresie. Zauważamy bowiem, że polityka w zakresie zarządzania wielokulturowością, jaka była dotychczas stosowana, nie zdaje obecnie egzaminu. Strategie asymilacji, liberalnego podejścia do wielokulturowości, relatywizmu kulturowego, poprawności politycznej, integracji obywatelskiej, spotkały niepowodzenia. Zauważono jednak, że wielokulturowa praktyka, działalność edukacyjna w tym zakresie, dobrze wpłynęła na zachowanie tożsamości przybyszów, pozwoliła uchronić przed asymilacją, wspierała w pokonywaniu trudności adaptacyjnych, unikania i zmniejszania szoku kulturowego, jednak nie uruchomiła mechanizmów integracji, nie wdrożyła do uświadomienia i przestrzegania zasad życia w społeczeństwie demokratycznym, nie uobywateliła przybyszów. Inaczej mówiąc, nie powstały mechanizmy kreujące społeczeństwo wielokulturowe, a ukazały się istotne problemy religijne, obyczajowe, ekonomiczne, prawne, psychiczne, moralne itp. Stąd formułowane coraz częściej są takie pytania jak te:

- jakie zasady stosować w stosunku do przybyszów, jak włączyć ich do systemu prawnego, obyczajowego, edukacyjnego, wdrożyć do przestrzegania zasad i norm kraju przyjmującego?
- czy kultura grup mniejszościowych różnego typu i wymiaru może znaleźć odzwierciedlenie w kulturze grupy większościowej, czy może być w jakichś wymiarach reprezentacją kultury regionu, narodu, cywilizacji?
- czy grupy dominujące, większościowe są świadome swojej roli i zadań wobec grup mniejszościowych?
- w jakim zakresie i stopniu przybysze realizując swoje kulturowe obyczaje i styl życia w nowym kraju, winni liczyć się z obyczajami i stylem życia gospodarzy?
- co czynić z takimi wzorcami i kulturowymi zachowaniami jak: obrzezanie kobiet, poligamia, honorowe rodzinne zabójstwa, ubezwłasnowolnienie żon, separacja płci, ubiór, styl bycia i życia, które w nowych warunkach okazują się sprzeczne z zasadami demokracji, konstytucją, kodeksem prawnym i moralnym, prawami człowieka, wartościami uniwersalnymi?
- do jakiego momentu nieść pomoc i wspierać imigrantów w wyrównywaniu szans, gdy ci nie poznają kultury gospodarzy, nie uczą się języka gospodarzy, a zachowując swoją kulturę, zamykają się w gettach i domagają się specjalnego traktowania?
- czy jest możliwe i czemu służy, wspieranie kultury rodzimej „zamkniętych” w gettach migrantów?
- czy można rezygnować z nacisków w zakresie przestrzegania ustalonych zasad współżycia społecznego i obowiązującego prawa, jak je stosować, aby uzyskać efekty integracyjne?

Kultura jest zawsze czyjąś kulturą i to konkretni ludzie ją tworzą, przez nią się komunikują i w niej się wyrażają.

Najbardziej oddaje to stwierdzenie Leona Dyczewskiego: „kultura stanowi platformę społecznego kontaktu” (Dyczewski, 1996, s. 11). Ukierunkowuje więc ludzkie działania, wypełnia je, nadaje sens i wartość, ocenia je, wartościuje i porównuje. Tworząc kulturę, korzystając z niej, ludzie wchodzi w różnego rodzaju zależności i związki. W ten sposób tworzą właściwy sobie system kultury, jednocześnie tworzą swoisty system społeczny jej przekazu. A zatem między systemem społecznym i systemem kultury istnieje ścisła współzależność. Kultura odgrywa funkcję jednoczącą, orientującą i normatywną w stosunku do systemu społecznego. Jest to układ dynamicznej współzależności. Zmiany w jednym systemie pociągają ze sobą zmiany w drugim. Zmiany w systemie kultury wywołują najczęściej wartości, normy i zasady zachowań napływające z innych kultur lub też nową interpretację funkcjonujących już we własnej kulturze wartości, norm i wzorów zachowań. Wskutek zachodzących zmian w którymś systemie może nastąpić dezintegracja. W wyniku poszukiwań ponownej integracji w tym złożonym procesie akulturacji kształtują się nowe elementy kultury i nowe ich powiązania oraz nowe formy międzyosobowej komunikacji. Jeżeli do tego nie dochodzi, następuje rozpad systemu kultury i systemu społecznego.

Proces dochodzenia przez jednostki i grupy do wzajemnego uznania wartości, kreowania wspólnoty i więzi wartości, dokonuje się na drodze nieustannych negocjacji wartości i zasad funkcjonowania grupowego. Tak więc kultura zawiera w sobie immanentnie dialog, który kojarzy się ze zrozumieniem, ugodą, konsensusem, aurą dodatnią. Jego brak powoduje izolację, marginalizację i jest przyczyną napięć, konfliktów, agresji i przemocy, wojen. On implikuje współistnienie i traktowany jest jako imperatyw kształtowania i zachowania pokoju. Stąd idea dialogu jest immanentnie zawarta w edukacji, która dotyczy wzajemnych wpływów

i oddziaływań jednostek i grup ludzkich, podczas których wykorzystywane są kompetencje, siły, możliwości i zasoby kultury, doświadczenia i umiejętności jednostek i grup, które pozwalają rozwijać się i stawać w pełni świadomymi i twórczymi, zdolnymi do aktywnej samorealizacji własnej, niepowtarzalnej tożsamości. W efekcie człowiek ma możliwość stawania się członkiem wspólnoty rodzinnej, lokalnej, parafialnej, regionalnej, narodowej, kulturowej, religijnej, kontynentalnej, globalnej – planetarnej.

Przyjmuję za Edwardem T. Hallem (1997, s. 7), że kultura jest komunikacją. „Dzisiaj jednakże człowiek bezustannie pozostaje w kontaktach z obcymi. Ponieważ zasięg jego kontaktów znacznie się zwiększył, koniecznością stało się rozszerzenie własnej kultury, a można to uczynić jedynie przez ujawnienie reguł, według których ona funkcjonuje”. Tak więc w świecie, gdzie kultura jest komunikacją, a komunikacja kulturą, gdzie ma miejsce międzynarodowa współzależność, konieczność zrozumienia ludzi z innych kultur, komunikacja nabiera specjalnego znaczenia. Potrzeba międzykulturowego zrozumienia nie zaczyna się ani nie kończy na granicach poszczególnych krajów, gdyż w dzisiejszych społeczeństwach ma miejsce różnorodność grup rasowych, etnicznych, religijnych, a ich członkowie codziennie kontaktują się ze sobą. Efektywne wykonywanie pracy w wielokulturowej instytucji wymaga od ludzi należących do odmiennych grup zrozumienia kultury i wzorców komunikacyjnych innych grup. Jak wskazuje William B. Gudykunst i Young Yun Kim (2002, s. 525–527), podczas komunikacji z ludźmi należącymi do innych kultur następuje konfrontacja z językiem, zasadami i normami, które różnią się od naszych. Właśnie ta konfrontacja może być źródłem wiedzy o regułach i normach naszej własnej kultury; z jednej strony źródłem frustracji, z drugiej gratyfikacji. Istnienie różnic kulturowych wskazuje bowiem

na potrzebę dostosowania naszej komunikacji, nie można jednak z góry zakładać, że różnice te są barierą skutecznej komunikacji albo źródłem ułatwień lub trudności. Jednym z głównych czynników determinujących skuteczność komunikacji z przedstawicielami innych kultur jest nasza zdolność do zrozumienia tych kultur, co jest niemożliwe, jeśli przyjmuje się postawę zdecydowanie etnocentryczną. Etnocentryzm jest bowiem światopoglądem, według którego własna grupa jest w centrum wszystkich spraw, a wszystkie inne są porównywane i oceniane przez odniesienie do niej. Prowadzi więc on do tego, że traktujemy zasady postępowania panujące w naszej kulturze jako właściwe, natomiast wszystkie różne od nich – jako niewłaściwe. Tendencja do oceniania innych kultur według naszych standardów kulturowych jest naturalna, utrudnia jednak zrozumienie innych kultur i wzorów komunikacji przyjętych przez ich członków. Zrozumienie można uczynić łatwiejszym, jeśli przyjmuje się postawę bliższą relatywizmowi kulturowemu, który głosi, że można zrozumieć zachowania innych jedynie wtedy, gdy rozpatruje się je w kontekście ich kultury. Tak więc oceny winny być dokonywane w odniesieniu do tła kulturowego, z którego powstały. Żadna z cech kulturowych nie jest „dobra” ani „zła”; jest jedynie „różna” od cech innych kultur, co nie znaczy, że nie możemy dokonywać wartościujących ocen członków innych kultur. Nie przedstawiając własnego zdania, nie wchodzimy w interakcje, nie budujemy przestrzeni wymiany poglądów, a ciągle pozostajemy w reakcji na kogoś lub na coś, najczęściej tego nie ujawniając zewnętrznym, nie przejawiając w zachowaniach i działaniach. Aby wejść w interakcje niezbędne jest nie tylko zauważenie, ale także zainteresowanie się, zebranie informacji na temat danej kultury, wykreowanie chęci poznania, wyrażenia opinii, wyrażenia zdziwienia o różnych odcieniach emocjonalnych, jak też podjęcie

prób zrozumienia jej członków, co znacznie ułatwia skuteczną komunikację.

Doświadczenia nabywane w procesie bezpośredniej i pośredniej komunikacji z reprezentantami innych kultur, szczególnie umiejętności dialogiczne (otwartość na poznawanie, negocjowanie wartości i zasad z zachowaniem szacunku do własnego dziedzictwa kulturowego) kształtują naturalną gotowość rozszerzania i pogłębiania odziedziczonych wartości, zasad i wzorców postępowania, adaptacji wybranych elementów z innych kultur do własnego systemu wartości. Tak nabywane są umiejętności odniesień do własnej kultury, porównywanie wartości, zasad, wzorów zachowania i postępowania, kreowanie autorytetów kulturowych. Tak powstają zrównoważone emocje pozbawiające lęku przed innymi, nieznanymi, obcymi, często postrzeganymi jako zagrożenie wobec odziedziczonych wartości i tradycji. Nabywanie kompetencji międzykulturowych zawsze jest związane z kształtowaniem postaw ukierunkowanych na dialog, nabywaniem umiejętności przechodzenia od reakcji na Innego do interakcji z Innym poprzez pozbywanie się emocji negatywnych, ustawiczne podejmowanie prób zrozumienia, porozumienia i wyjaśniania istoty różnic, które pozostają, natomiast niwelowane są negatywne emocje do ich reprezentantów. Dopiero zrównoważone emocje ze świadomością wartości własnej kultury, własnych wzorców zachowań zgromadzonych w procesie dziejowym, znajomość autorytetów, wartości i zasad funkcjonowania, szacunku do własnej kultury, pozwalają nabywać i stosować w praktyce wiedzę specjalistyczną nabywaną intencjonalnie w celu poznawania innych kultur, ich zrozumienia i tym samym niwelowania uprzedzeń, stereotypów, powstałych i przekazywanych z pokolenia na pokolenie, unikania operowania nimi w kontaktach z reprezentantami innych kultur.

Może więc mieć miejsce w dalszym procesie potrzeba angażowania się w związki z reprezentantami innych kultur, podejmowanie ryzyka wchodzenia w konflikty, sytuacje trudne w celu obrony i ochrony ich wartości. Pojawia się także samokrytycyzm wobec własnej kultury, kwestionowanie jednostronnego punktu odniesienia, kształtują się postawy szacunku do różnorodności i tożsamości międzykulturowej z określeniem zasad współpracy i współdziałania.

Z powyższym wiąże więc potrzebę rewitalizacji heterologii, nauki o Innym, aby stworzyć możliwości w warunkach zróżnicowania kulturowego do rozszerzania się obywatelskiego uczestnictwa w życiu społeczno-kulturowym i politycznym poza granicami państw narodowych (Nikitorowicz, 2016). Jacek Raciborski zwrócił uwagę na fakt, że w Europie „(...) budujemy zbiorowe *my* nie tylko jako członkowie wspólnot obywatelskich, ale jako ludzie przynależni narodowo” (2011, s. 50–51). Jak wskazuje William B. Gudykunst i Young Yun Kim (2002), podczas komunikacji z ludźmi należącymi do innych kultur następuje konfrontacja z językiem, zasadami i normami, które różnią się od naszych. Właśnie ta konfrontacja może być źródłem wiedzy o regułach i normach naszej własnej kultury; z jednej strony – źródłem frustracji, z drugiej – gratyfikacji. Istnienie różnic kulturowych wskazuje na potrzebę prowadzenia komunikacji, nie można bowiem z góry zakładać, że różnice te są barierą skutecznej komunikacji. Oceny innej kultury winny być dokonywane w odniesieniu do tła kulturowego, w którym powstały. W pierwszej kolejności niezbędne jest zebranie informacji na temat odmiennej od naszej kultury, poznanie ukrytych kodów kulturowych, wykreowanie motywacji poznania i potrzeby zrozumienia jej reprezentantów, co znacznie ułatwia skuteczną komunikację.

Kompetencje międzykulturowe jako efekt edukacji i komunikacji międzykulturowej

Kompetencje międzykulturowe traktuję jako istotne wyzwanie dla współczesnych społeczeństw wobec dwóch mechanizmów społecznych: dzielenia mieszkańców makro-, mezo- i mikrostruktur globu ziemskiego na „swoich” i „obcych” oraz potrzeby i konieczności współpracy z reprezentantami innych kultur. Stąd posiadane przez każdego członka globu ziemskiego kompetencje (indywidualne, społeczne, zawodowe, strategiczne i wiele innych) powinniśmy traktować jako skutek działań edukacyjnych oraz relacji i komunikacji międzykulturowej. Z powyższym związana jest potrzeba nabywania świadomości, że wartości, normy, wzorce i symbole posiadają charakter względny, warunkowany przynależnością do określonego kręgu kulturowego. Warunki zróżnicowania kulturowego i dylematy z tym związane spowodowały pojawienie się nowego imperatywu ukierunkowanego na rozszerzenie perspektyw myślenia „(...) lepszego rozumienia innych, lepszego rozumienia świata; konieczność wzajemnego zrozumienia, pokojowej wymiany idei, czy wręcz jedności. Tego najbardziej brakuje naszemu światu” (Delors, 1998, s. 17).

Jeśli chcemy korzystać z kultury wytworzonej w różnych społeczeństwach, porozumiewać się z reprezentantami różnych kultur, migrantami, turystami, menadżerami firm zagranicznych, współpracować naukowo i edukacyjnie, to powinniśmy zadbać o rozwijanie kompetencji międzykulturowych. Katarzyna Gajek (2011, s. 209) przedstawiając różne ujęcia rozumienia kompetencji międzykulturowych, zwraca uwagę na ich komplementarność wobec siebie. „Wyłania się z nich wielowymiarowy obraz, na który składają się czynniki niższego i wyższego stopnia. Na poziomie podstawowym znajdują się wiedza (znajomość historii, języka,

poglądów na świat, *savoir-vivre*’u, tradycji, ról społecznych itp.), umiejętności (umiejętność słuchania, decentracji, rozwiązywania problemów, refleksyjność itp.) oraz motywacja (samoświadomość dotycząca aspiracji, źródła motywacji, własnego stylu komunikowania itp.). Na poziomie zaawansowanym zaś sytuują się takie wspomniane czynniki, jak kreatywność, krytycyzm i autonomia moralna”. Winniśmy więc w działaniach edukacyjnych zadbać nie tylko o treningi, szkolenia i kursy, ale o umiejętności i postawy dialogiczne, gdyż „Obecnie kompetencje międzykulturowe są ważniejsze niż kiedykolwiek, pozwalają bowiem dostrzec i poznać przyczyny niektórych najbardziej uciążliwych problemów, nękających współczesne społeczeństwa. U podstaw takich zjawisk jak dyskryminacja, rasizm, mowa nienawiści leżą właśnie różnice kulturowe, społeczno-kulturowe, etniczne i inne” (Brotto, Huber i in., 2014, s. 5).

W kontekście powyższego chciałbym zwrócić uwagę na problem wrażliwości międzykulturowej, wskazywane modele w tym zakresie składają się z trzech wymiarów (zdolności): świadomości międzykulturowej, wrażliwości międzykulturowej i sprawności międzykulturowej (Chen i Starosta 1996). Na te wymiary kompetencji zwróciłem uwagę przygotowując i realizując projekt uwrażliwiania na odmienność (Nikitorowicz, 2005). Odnosi się on do pozytywnego emocjonalnego doświadczenia, doceniania i zrozumienia osoby reprezentującej inny język, tradycje, wyznanie czy sposób postrzegania i interpretowania określonych wartości i wzorów. Te pozytywne reakcje emocjonalne ukierunkowały ku współpracy i współdziałaniu, tolerancji i poszanowaniu różnic kulturowych, chęci zdobywania wiedzy na temat Innych oraz wchodzenia z otwartością w interakcje (por. także Fritz, Graf, Hentze, Mollenberg, i Chen, 2005). Guo-Ming Chen (1990) zwrócił uwagę na rozróżnienie afektywnego aspektu kompetencji do komunikacji

międzykulturowej od poznawczego aspektu kompetencji do komunikacji międzykulturowej i zręczności międzykulturowej (behawioralnego aspektu kompetencji do komunikacji międzykulturowej). Poznawczy aspekt kompetencji jest związany ze świadomością międzykulturową, która odnosi się do wiedzy o konwencjach kulturowych, które wpływają na nasz sposób myślenia i zachowania. Afektywny aspekt kompetencji odnosi się do czynnego motywowania (się) do rozumienia, docenienia i akceptacji różnic między kulturami, a behawioralny to zdolność jednostki do osiągania celów komunikacyjnych w czasie interakcji z osobami z innych kultur.

Efekty nabywania kompetencji międzykulturowych są wynikiem stworzonych warunków do uczenia się podobieństw i różnic kulturowych, prowadzonej polityki edukacyjnej. W archipelagu diaspor, jak podkreślał Zygmunt Bauman (2011), nie ma już przecież centrum, nie ma mocy świata imperialnego, a ma miejsce ustawiczna dyferencjacja, wyodrębnianie się kolejnych składników o różnym zakresie i sile. Coraz wyraźniej odczuwany jest więc lęk przed Innym i zaangażowaniem w sprawy Innego, dlatego Bauman przestrzegał przed nadejściem epoki niezaangażowania i nawoływał do przemyślenia problemów związanych z rozwojem kultury. Wskazywał na liczne problemy tożsamości w „ciasnym świecie”, w którym ludzie wyczerpani ustawicznymi testami życiowymi, chwiejnością, dynamiką i zmiennością stanowisk, szukają winowajców swoich problemów, swojej małości i kompleksów (Bauman, 2004).

W kontekście powyższego chciałbym zwrócić uwagę na warunki społeczno-polityczne i możliwości tożsamościowe kształtowania kompetencji międzykulturowych. Antony Giddens (2001) zwrócił uwagę na utratę ścisłego związku między czasem a przestrzenią, a także między przestrzenią a miejscem, co jest charakterystyczne dla przemijającej kultury, w której czas, przestrzeń i miejsce stanowiły wiodące wartości

związane z poczuciem bezpieczeństwa, zakorzenienia, ufności, wiary w ciągłość tożsamości. Stąd w literaturze przedmiotu wskazuje się na potrzebę nowego rozumienia międzykulturowych kompetencji komunikacyjnych w kontekście nowych wyzwań społeczeństwa wiedzy i współczesnej kultury informacyjnej. Ma bowiem miejsce powstawanie nowej przestrzeni dialogu, w której funkcjonują kultury, niezależnie od swojej terytorialnej, narodowej czy religijnej lokalizacji. Przestrzeń ta staje się bezgraniczna i stanowi efekt mobilności kultur, konwergencji i interakcji, multiplikacji, metamorfozy, wirtualizacji i relatywizacji przestrzeni (Jaskuła i Korporowicz, 2013). Autorzy przedstawiają kompetencje od ujęcia behawioralnego do transgresyjnego. Wskazują, że przemiana zmierza w kierunku kompetencji rozumianych procesualnie, gdzie uznaje się transgresyjny potencjał podmiotu. Można więc mówić o inteligencji kulturowej, twórczym myśleniu, tworzeniu hybrydowych rozwiązań, nabywaniu umiejętności i nawyków mediacyjnych.

Problem definiowania kompetencji międzykulturowych wydaje się więc wkraczać wyraźnie na obszary wielu dyscyplin naukowych i mają miejsce różne próby ich interpretacji. Może rzeczywiście należałoby przyjąć stanowisko Jürgena Boltena (2006), który określił kompetencje międzykulturowe jako zdolność dostrzegania różnic kulturowych oraz umiejętność wykorzystania posiadanych przez jednostkę kompetencji personalnych, społecznych, zawodowych i strategicznych, co wydaje się być podobne do stanowiska Piotra Sztompki (2010), który traktuje je jako świadomość istnienia i znajomość różnych wzorów, wartości, norm i symboli charakterystycznych dla rozmaitych obszarów kulturowych oraz umiejętność stosowania wielu różnych stylów życia, różnorodnych idei pochodzących z kilku kultur. Trudno nie zgodzić się ze stanowiskiem Sławomira Magali (2011, s. 40), który definiuje je jako plecak lub

zestaw „narzędzi, który samodzielnie kompletują wszyscy uczący się ludzie, jeśli w jednym miejscu muszą radzić sobie z różnymi oprogramowaniami kulturowymi (na przykład w wielokulturowym miejscu pracy). Uczą się, ponieważ muszą poruszać się pośród różnych kultur i subkultur”. W swoich pracach przedstawiam kompetencje międzykulturowe jako zdolność do przyjęcia postawy relatywizmu kulturowego w kontaktach z przedstawicielami innych kultur i umiejętność praktycznego zastosowania zdobytej wiedzy na temat odmienności kulturowej (Nikitorowicz, 2009). Kulturowemu uczeniu się, nabywaniu wrażliwości kulturowej towarzyszą bowiem trudne sytuacje związane z poznawaniem innej kultury, ale także i refleksja nad własną, co stwarza możliwości zmian i modyfikacji tożsamości. Stąd istotne są umiejętności, wiedza, a szczególnie komponent motywacyjno-emocjonalny, postawy, wrażliwość kulturowa połączona z umiejętnością kształtowania relacji pomiędzy kulturą pochodzenia a innymi kulturami, wypracowanie strategii komunikacji z osobami z innych kultur ukierunkowanych na dialog zapewniający paradygmat współistnienia (Nikitorowicz, 2005, 2018). Istotna staje się gotowość do życia i komunikowania się w środowiskach zróżnicowanych, gotowość na płaszczyźnie świadomości i postaw (poziom afektywny), wiedzy (poziom kognitywny) oraz umiejętności w celu nawiązywania i budowania pozytywnych relacji kulturowych.

Chciałbym zwrócić uwagę na kompetencje międzykulturowe w kontekście rozwojowym, traktując je jako kształtowanie się kapitału ludzkiego, zasobów, niezbędnych do funkcjonowania w wielowymiarowej codzienności „bycia pomiędzy”, na pograniczu kultur. Sprzyjały i sprzyjają temu liczne programy i projekty unijne, między innymi: SOCRATES ERASMUS, Leonardo da Vinci i wiele innych. Studia w innych krajach przyczyniają się do nabywania kompetencji lingwistycznych i kulturowych, uwrażliwiają

i uczą komunikowania się w warunkach wielokulturowych. Z kompetencjami międzykulturowymi łączę więc rozszerzanie potencjału jednostki, zwiększanie zasobów i możliwości, kształtowanie potrzeby uwolnienia się od istniejących podziałów i niwelowanie stereotypowego myślenia. Ich nabywanie i kształtowanie wiąże także z kategorią „oporu”, niedopuszczaniem do marginalizacji, wykluczania, stygmatyzacji, z ochroną i obroną praw do samostanowienia, realizacją wolności i odpowiedzialności za rozwój gatunku człowieka i utrzymanie pokoju. Na kompetencje międzykulturowe składałby się więc zespół kompetencji, które umożliwiają prowadzenie dialogu i bycie w dialogu w społeczeństwie wielokulturowym. W tym zespole należy zauważyć kompetencje poznawcze związane ze znajomością wartości, wzorców, norm i standardów danej kultury, kompetencje motywacyjno-emocjonalne dotyczące poczucia sprawstwa, pozytywnych nastawień, zrównoważonych emocji oraz kompetencje behawioralne związane z różnymi formami uczestnictwa w kulturze. Niejednokrotnie kompetencje międzykulturowe traktuje się behawioralnie, zbyt wąsko i przystosowawczo, wskazując na adaptację, umiejętności komunikacyjne. Sylwia Jaskuła i Leszek Korporowicz (2013) zwrócili uwagę, że nakładanie się na siebie odmiennych wzorów kultury, systemów wartości i wzrastająca mobilność kultur w dzisiejszym, wielokulturowym świecie wymusza rozwój nowych kompetencji. Z pewnością niezbędna jest wiedza i świadomość różnic i podobieństw pomiędzy kulturami, umiejętność interpretowania kontekstów historycznych, społeczno-politycznych, psychologicznych, geograficznych i wielu innych, otwarte postawy niwelujące uprzedzenia, implikujące dociekliwość, tolerancję i gotowość komunikacyjną. Jak wynika z badań prowadzonych przez Mariusza Korczyńskiego (2017), przepytani Polacy funkcjonujący na brytyjskim rynku pracy są w pełni usatysfakcjonowani poziomem przyswojenia kompetencji

międzykulturowych w przeciwieństwie do pracodawców. Katarzyna Winiecka (2016) zwróciła uwagę, że im osoba jest młodsza i im kontekst kulturowy, z którego migrant pochodzi jest bardziej zbliżony do nowej rzeczywistości społecznej, tym większe prawdopodobieństwo nabycia kompetencji międzykulturowych.

W powyższych i innych badaniach kompetencje międzykulturowe rozumiane są jako umiejętności pozwalające na kształtowanie konstruktywnych relacji społecznych pomiędzy grupami i osobami reprezentującymi odmienne pochodzenie narodowe, etniczne, religijne, polityczne, ekonomiczne itp. Te umiejętności stanowią podstawę, która pozwala na ograniczenie ryzyka komunikacyjnego. Podczas spotkania międzykulturowego przedstawiciele odmiennych kultur muszą pokonać wiele barier komunikacyjnych; język słowny i komunikacja niewerbalna, bariery psychokulturowe, związane z niepewnością poznawczą i emocjonalną oraz etnocentryzm, uprzedzenia i całą gamę schematów poznawczych. Może dlatego w analizach i badaniach glottodydaktycznych wskazuje się na nauczyciela jako mediatora interkulturowego. Nie chodzi tylko o przekazywanie wiedzy na temat języka i kultury, ale jednocześnie o animatora uświadamiającego uczniom od czego zależy postrzeganie drugiego człowieka i w jaki sposób kontakty z innymi kulturami pozwalają im dowiedzieć się więcej o Innym i tym samym o sobie samym. Stan badań i analiz glottodydaktycznych prezentuje Tomasz Róg (2016) odwołując się do ponad stu prac z tego zakresu. Wskazuje, że jednym z istotnych pól badawczych w obrębie kompetencji międzykulturowych jest edukacja nauczycieli, których należy przygotować do pełnienia roli mediatorów interkulturowych kształtujących ciekawość poznawania innych z jednoczesną umiejętnością rozumienia kultury własnej

i tożsamościowego osadzenia w niej, nabieranie dystansu wobec funkcjonujących stereotypów z umiejętnością rozpoznawania znaczeń metaforycznych i symboli kulturowych.

W kontekście powyższego wartościowe są monografie naukowo-metodyczne dotyczące kształtowania międzykulturowych kompetencji komunikacyjnych w procesie uczenia się języka polskiego jako obcego dzieci cudzoziemskich. Między innymi monografia Anny Młynarczuk-Sokołowskiej i Katarzyny Szostak-Król (2016) prezentująca uczenie się języka polskiego dzieci różnych narodowości. Na wielu polskich uczelniach wyższych realizowane są projekty przygotowujące nauczycieli do pracy w roli mediatorów międzykulturowych w ramach zajęć obowiązkowych i fakultatywnych oraz inicjatyw realizowanych we współpracy z instytucjami i organizacjami pozarządowymi. Zajęcia te prowadzone są w formie warsztatów, ćwiczeń i wykładów, łącząc w sobie elementy merytoryczne (dostarczanie i poszerzanie wiedzy niezbędnej do życia/pracy w środowiskach wielokulturowych) z elementami rozwijania świadomości, praktycznych umiejętności i postaw.

Uwagi końcowe

Podsumowując, istotę kompetencji międzykulturowych upatruję w procesie rozwojowym, który rozpoczyna się od zauważenia i naturalnego zaciekawienia odrębnością kulturową i podjęciem działań edukacyjno-komunikacyjnych uwrażliwiających na odmienność i różnorodność kultur. Obecność Polski w Radzie Europy i Unii Europejskiej z założenia winna sprzyjać rozwojowi edukacji i komunikacji międzykulturowej i w efekcie kształtowaniu kompetencji międzykulturowych, szczególnie w kontekście sąsiadów ze wschodu, z którymi łączą nas wspólne dzieje Rzeczypospolitej wielu narodów. Winne więc być wypracowane różne

techniki i strategii komunikacyjne w różnych wymiarach ludzkiego i grupowego istnienia (biologiczny, społeczny, psychiczny, religijny, ekonomiczno-gospodarczy, kulturalny, intelektualny, egzystencjalny itp.) w myśl znanego i cenionego „współczynnika humanistycznego” Floriana Znanieckiego. Istotny jest proces zmiany społecznej i kulturowej w kategoriach wprowadzonych przez Znanieckiego; organizacja, dezorganizacja i reorganizacja. Zakładano, z jednej strony, że samoczynnie nastąpi zbliżenie, zrozumienie i ustawiczny dialog, a zauważamy intensywność braku zrozumienia, urywanie się dialogu w różnych sferach życia grupowego, nawet straszenie powrotem „zimnej wojny” i nowymi konfliktami międzynarodowymi, co powoduje stany frustracji i wzmożone lęki jednostek i grup ludzkich. Zauważamy, że nie mogą się porozumieć i zrozumieć przedstawiciele odmiennych kultur, religii, wyznań, problematyczny staje się dialog między człowiekiem a jego środowiskiem naturalnym, zauważalny jest wyraźnie kryzys mediacji między naturą a kulturą, wiarą a nauką, widzeniem dobra i zła w człowieku itp. Pojawiają się głosy, że Europeizm jest ekskluzywny i wyklucza wielu Europejczyków, a swoich członków ogranicza i pozbawia wolności. Szczególnie my, Polacy, z naszymi tradycjami walki o polityczną wolność i narodową niepodległość, zaczynamy narzekać i odczuwać europejski kolonializm. Coraz częściej pytamy: jak w Europie, z której byliśmy wyłączeni, znaleźć swoje miejsce, jak być aktywnym członkiem Unii rozumianej jako dobrowolny instytucjonalny wytwór współpracy wolnych narodów, jak korzystać z modernizacji, lepszego życia i nie rezygnować z własnego dziedzictwa kulturowego?

Edukacja i komunikacja międzykulturowa uczestnicząc aktywnie w procesie kształtowania kompetencji międzykulturowej, traktuje współczesny świat, czy nam się to podoba czy nie, jako różnorodny kulturowo. Ta różnorodność jest trwałym elementem

rzeczywistości, stanowiąc szczególną wartość i dziedzictwo ludzkości. Ustawicznie realizujemy wskazania zawarte w Powszechnej Deklaracji UNESCO o Różnorodności Kulturowej, przyjętej w 2001 roku. Wskazano w niej, że różnorodność kulturowa jest źródłem wymiany, innowacyjności i kreatywności. Dla rodzaju ludzkiego jest niezbędna, tak jak różnorodność biologiczna dla przyrody. W tym znaczeniu stanowi ona wspólne dziedzictwo ludzkości i winna zostać uznana oraz potwierdzona dla dobra obecnych i przyszłych pokoleń.

Literatura

- Aleksandrowicz-Pędich, L. (2005). *Międzykulturowość na lekcjach języków obcych*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Aronson, E., Wilson, T. D., Akert, R. M. (1997). *Psychologia społeczna. Serce i umysł*. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka.
- Bandura, E. (2007). *Nauczyciel jako mediator interkulturowy*. Kraków: Tertium.
- Bauman, Z. (2004). O tarapatach tożsamości w ciasnym świecie. W: W. Kalaga (red.), *Dylematy wielokulturowości*. Kraków: Wydawnictwo Universitas.
- Bauman, Z., (2011), *Kultura w płynnej nowoczesności*. Warszawa: Narodowy Instytut Audiowizualny.
- Bolten, J. (2006). *Interkulturowa kompetencja*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Borden, G. (1996). Orientacja kulturowa. Teoria służąca zrozumieniu i badaniom komunikacji międzykulturowej. W: *Komunikacja międzykulturowa. Zderzenia i spotkania*, A. Kapciak, L. Korporowicz, A. Tyszką (red.), Warszawa: Instytut Kultury. Instytut Socjologii UW.
- Brotto, F., Huber J., Karwacka-Vögele K., Neuner G., Ruffino R. i Teutsch R. (2014). *Kompetencje międzykulturowe dla wszystkich. Przygotowanie do życia w różnorodnym świecie, Rada Europy*. Warszawa: Ośrodek Rozwoju Edukacji.
- Brown, A. (1998). *Organizational Culture*. London: Pitman Publishing.
- Buber, M. (1993). *Problem człowieka*. Przeł. J. Doktor. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Chen, G. M. (1990). Intercultural communication Competence: Some perspectives of research,

- The Howard Journal of Communications*, 2, 243–261.
- Chen, G. M. i Starosta, W. J. (1996). Intercultural communication competence: A synthesis, W: B. Burleson (red.), *Communication Yearbook 19*, Thousand Oaks, CA: Sage 1996.
- Chromiec, E. (2006). *Edukacja w kontekście różnicy i różnorodności kulturowej*. Kraków: Impuls.
- Czerepaniak-Walczak, M. (1995). *Między dostosowaniem a zmianą. Elementy emancypacyjnej teorii edukacji*. Szczecin: Uniwersytet Szczeciński.
- Delors, J. (1998). *Edukacja. Jest w niej ukryty skarb*. Przeł. W. Rabczuk. Warszawa: Wydawnictwo UNESCO.
- Dąbrowa, E., Markowska-Manista, U. (2011). Przygotowanie nauczycieli do rozwiązywania konfliktów międzykulturowych. W: A. Szerląg (red.), *Konflikt i dialog w wybranych społecznościach wielokulturowych*, Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT.
- Dudzikowa, M. (1994). Kompetencje autokreacyjne – czy i jak są możliwe do nabycia w toku studiów pedagogicznych. W: H. Kwiatkowska (red.), *Ewolucja tożsamości pedagogiki*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Dyczewski, L. (1996). *Tożsamość polska i otwartość na inne społeczeństwa*. Lublin: RW KUL.
- Fritz, W., Graf, A., Hentze, J., Mollenberg, A., Chen, G. M. (2005). An examination of Chen and Starosta's Model of Intercultural Sensitivity in Germany and United States. *Intercultural Communication Studies*, 14(1).
- Gajek, K. (2011). Kompetencje międzykulturowe jako element kultury współczesnej organizacjodylematy teorii i praktyki, *Problemy Zarządzania*, 2(32), 205–220.
- Giddens, A. (2001). *Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*, przeł. A. Szulżycka. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Glinka, B., Jelonek, A. (red.) (2010). *Zarządzanie międzykulturowe*. Kraków: Wydawnictwa Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Gudykunst, W. B., Kim, Y. Y. (1997). *Communication with Strangers: An Approach to Intercultural Communications*. Nowy Jork: Mc Graw-Hill Education.
- Gudykunst, W. B., Kim, Y. Y. (2002). Komunikowanie się z obcymi: spojrzenie na komunikację międzykulturową. W: *Mosty zamiast murów. Podręcznik komunikacji interpersonalnej*, J. Steward (red.), przeł. J. Doktor. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Hall, E. T. (1984). *Poza kulturą*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Jaskuła, S., Korporowicz, L. (2013). Międzykulturowa kompetencja komunikacyjna jako transgresja. W: J. Nikitorowicz, A. Sadowski, M. Sobiecki (red.), *Kompetencje do komunikacji międzykulturowej* (s. 121–137). Pogranicze, Studia Społeczne, tom XXI, Białystok.
- Korczyński, M. (2017). Kompetencje międzykulturowe polskich emigrantów zarobkowych w Anglii. *Lubelski Rocznik Pedagogiczny*, 36(3).
- Korporowicz, L. (1983). Kompetencja kulturowa jako problem badawczy. *Kultura i Społeczeństwo*, 27(1).
- Krzysztofek, K., Szczepański, M. S. (2002). *Zrozumieć rozwój. Od społeczeństw tradycyjnych do informacyjnych*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Magala, S. (2005). *Cross-Cultural Competence*. New York: Routledge.
- Magala, S. (2011). *Kompetencje międzykulturowe*. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Matsumoto, D., Juang, L. (2007). *Psychologia międzykulturowa*. Gdańsk: GWP.
- Męczykowska, A. (2003). *Kompetencja*. W: T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku* (t. 2, s. 693). Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Mikułowski-Pomorski, J. (2007). *Jak narody porozumiewają się ze sobą w komunikacji międzykulturowej i komunikowaniu medialnym*. Kraków: Wydawnictwo Universitas.
- Młynarczyk, A., Szostak-Król, K. (2016). *Zrozumieć Imiego. Międzykulturowa kompetencja komunikacyjna w procesie uczenia się języka polskiego jako obcego*. Białystok: Fundacja „DIALOG”.
- Młynarczyk-Sokołowska, A., Potoniec, K., Szostak-Król, K. (red.) (2011). *Przygody Imiego. Bajki w edukacji międzykulturowej*. Białystok: Fundacja Edukacji i Twórczości, Fundacja Uniwersytetu w Białymstoku.
- Nikitorowicz, J. (2009). *Edukacja regionalna i międzykulturowa*. Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Nikitorowicz, J. (2005). *Kreowanie tożsamości dziecka. Wyzwania edukacji międzykulturowej*. Gdańsk: GWP.
- Nikitorowicz, J. (2018). *Etnopedagogika w kontekście wielokulturowości i ustawnie kształtującej się tożsamości*. Kraków: Impuls.
- Nikitorowicz, J. (2016). *Potrzeba rewitalizacji w przestrzeni życia społecznego znaczenia heterologii i kosmopolityzmu* (s. 11–23). W: T. Sosnowski,

- W. Danilewicz, M. Sobecki (red.), *Pedagog jako animator w przestrzeni życia społecznego*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Paleczny, T. (2007). *Interpersonalne stosunki międzykulturowe*. Kraków: Wydawnictwa Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Raciborski, J. (2011). *Obywatelstwo w perspektywie socjologicznej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Róg, T. (2016). Glottodydaktyczne obszary badań nad kompetencją interkulturową, *Neofilolog*, 47(2), 133–152.
- Sztompka, P. (2010). *Socjologia. Analiza społeczeństwa*. Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak.
- Winiecka, K. (2016). *Strategia – Migracja – Adaptacja. Rodziny młodych migrantów polskich w Londynie po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej*. Gdańsk: Wydawnictwo Naukowe Katedra.

Education and intercultural communication in the context of shaping intercultural competences

In the context of anthropological and interactionist assumptions, the author indicates the challenges and tasks of intercultural education and communication in the process of shaping intercultural competences. The author draws attention and justifies the thesis that the changeability and dynamics of the multicultural world result in the need to develop a new theory of acculturation and a new policy of multicultural management. Also analysed are the intercultural competences that take on special significance in the revitalization of heterology, the science/learning about Others, and in the constant need for dialogue among cultures.

KEYWORDS: dialogue, intercultural communication, intercultural competence, intercultural education.